

Dubravka Božić Bogović, prof.

Filozofski fakultet u Osijeku

Iva Matić, studentica III. godine povijesti

i engleskog jezika i književnosti

Filozofski fakultet u Osijeku

NASELJA I STANOVNIŠTVO DARĐANSKOG VLASTELINSTVA NA TEMELJU POPISA KOTARA BRANJIN VRH IZ 1785. GODINE

Rad nastoji prikazati neke demografske i društvene prilike u naseljima Darđanskog vlastelinstva današnjeg hrvatskog dijela Baranje 1785. godine kako bi se pokušalo odrediti u kojoj su mjeri i na kojim područjima prosvjetiteljske ideje polučile uspjeh. Analiza i interpretacija temelje se isključivo na hrvatskom prijevodu latinskog izvornika popisa kotara Branjin Vrh dr. Stjepana Sršana objavljenog pod naslovom *Baranja 1785. godine*. Podaci ukazuju na vjersku i narodnosnu složenost stanovništva te na tradicionalne oblike gospodarske djelatnosti i načina života.

O popisu kotara Branjin Vrh 1785. godine

Baranja je od osmanske vlasti oslobođena 1687. godine nakon čega ju je zaposjela austrijska vojska. Ubrzo je s radom započela i Komisija za nove stječevine kojoj je glavni zadatak bilo uređenje netom oslobođenih krajeva, među ostalim i uređenje granica županija te vlasničkih odnosa. Budući da su stare vlastelinske obitelji koje su prije osmanskih osvajanja imale posjede u Baranjskoj županiji izumrle, a drugi posjednici nisu mogli valjanim dokumentima dokazati svoje vlasništvo, zemlja je prešla u državno vlasništvo, a zatim je cijela Baranjska županija podijeljena na vlastelinstva. Na taj je način oblikovana vlasnička struktura što je nastala kao rezultat politike nagrađivanja zaslužnika u ratu protiv Osmanlija koju je vodio bečki Dvor.¹ Tim je procesom oblikovano i Darđansko vlastelinstvo koje je 1700. godine dobila obitelj Veterani da bi ga zatim stekla grofovska grana obitelji

¹ Sažeti povijesni pregled prilika u Baranji u 18. stoljeću vidjeti u knjizi: Stjepan Sršan, *Baranja*, Matica hrvatska, Osijek, 1993, str. 84. - 102; Ante Sekulić, *Hrvatski baranjski mjestopisi*, „Školska knjiga”, Zagreb, 1996, str. 34. - 36.

Esterházy, u čijem je vlasništvu i 1785. godine kada je proveden popis Baranjske županije, odnosno kotara Branjin Vrh, unutar čijih se granica nalazilo to vlastelinstvo.

Popis je nastao kao rezultat nastojanja Josipa II. na modernizaciji teritorijalno-upravne organizacije Habsburške Monarhije koju je u Ugarskoj i Hrvatskoj počeo provoditi od 1785. godine. Ta su nastojanja bila nastavak i sastavni dio reformi što su provođene od razdoblja vladavine Marije Terezije, kada u Habsburšku Monarhiju prodiru prosvjetiteljske ideje, započinje razvoj modernoga (kapitalističkog) gospodarstva, a prosvijećeni vladari državu i društvo nastoje prilagoditi novim potrebama, što vodi modernizaciji uprave, financija i vojske, poticanju gospodarskog razvoja obilježenog merkantilističkim idejama te nastojanjima u razvoju poljoprivrede. Temeljna odrednica upravnih reformi cara Josipa II. bila je ukidanje županijskih samouprava uz ustrojavanje okružnih povjerenstava na čelima kojih su se nalazili kraljevski povjerenici. Jedan od deset osnovanih okruga bio je i pečuški u čiji je sastav ušla i ranija Baranjska županija,² podijeljena na kotare.³ U kotaru Branjin Vrh (što je obuhvaćao uglavnom područje današnje hrvatske Baranje), nalazila su se, osim već spomenutog Dardaškog vlastelinstva, Beljsko i Bólysko vlastelinstvo.

Popis Baranjske županije (a time i kotara Branjin Vrh te Dardaškog vlastelinstva) nastao je na temelju uredbe grofa Ferenc Széchényja koji je 1785. i 1786. godine bio kraljevski namjesnik u pečuškom okrugu.⁴ Namjera je bila popisom prikupiti što detaljnije podatke radi uvida u stanje područja, te je u tu svrhu sastavljen upitnik što je sadržavao gotovo 400 pitanja na koja su popisivači trebali dobiti odgovor na licu mjesta.⁵ Pitanja su raspoređena u dvije osnovne skupine; u prvom dijelu pitanja su o kotaru općenito, a u drugom, o pojedinačnim naseljima. Druga je skupina pitanja podijeljena u 13

² Pečuški okrug obuhvaćao je županije Tolna, Baranja, Šomođ, Srijem i Virovitica; vidjeti u knjizi: Stjepan Sršan, *Baranja 1785. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1999, str. 5.

³ U latinskom rukopisu popisa pod nazivom *Descriptio Phisico-Politico-Topographica Comitatus Baranyiensis* što se čuva u Széchényi biblioteci u Budimpešti, a sastoji se od četiri toma, nalaze se popisi kotara Branjin Vrh, Szentlőrinc, Pečuh (bez grada Pečuha), Mohač, Šikloš i Hedhat; vidjeti u tekstu: Zsófia T. Papp, *Podaci o nekim mjestima nekadašnjeg kotara Branjin Vrh u opisu Ferenc Széchényija*, Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje, 5, Osijek, 1999, 57. - 88, str. 61.

⁴ O Ferencu Széchényju nešto više vidjeti u tekstu Zsófia T. Papp, *Podaci o nekim mjestima nekadašnjeg kotara Branjin Vrh u opisu Ferenc Széchényija*, Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje, 5, Osijek, 1999, str. 57. - 88; str. 58.- 60.

⁵ Zsófia T. Papp, isto, str. 62. Zsófia T. Papp navodi da su popis po mjestima u kotaru obavljali načelnik, donaćelnik i dvojica porotnika.

podskupina.⁶ Sadržaj upitnika vrlo je bogat te omogućava upoznavanje kako prirodnih, tako i društvenih, gospodarskih, vjerskih, zdravstvenih te djelomice kulturnih prilika. Osim toga, pitanja svojim sadržajem i tematskim usmjerenjem govore i o interesima samih vlasti koje su nastojale provoditi reforme u duhu prosvijećenog apsolutizma.

Ovaj se rad temelji na hrvatskom prijevodu latinskog izvornika dr. Stjepana Sršana što ga je pod naslovom *Baranja 1785. godine* objavio Državni arhiv u Osijeku 1999. godine. Prijevod donosi podatke o Baranjskoj županiji i kotaru Branjih Vrh općenito, te podatke o mjestima Beljskog i Dardanskog vlastelinstva što se danas nalaze u hrvatskom dijelu Baranje. Rad nastoji prikazati neke demografske i društvene prilike u naseljima Dardanskog vlastelinstva, današnjeg hrvatskog dijela Baranje 1785. godine kako bi se odgovorilo na pitanje u kojoj se mjeri modernizacija pokrenuta iz Beča, a koja je, iako različitim intenzitetom, zahvatila raznovrsna životna područja, odrazila na tom vlastelinstvu. Također se nastoji odrediti u kojoj su mjeri i na kojim područjima prosvjetiteljske ideje polučile uspjeh. Analiza i interpretacija temelje se isključivo na podacima iz spomenutog objavljenog hrvatskog prijevoda popisa Dardanskog vlastelinstva S. Sršana.

Naselja i stanovništvo Dardanskog vlastelinstva 1785. godine

Dardansko je vlastelinstvo prema popisu iz 1785. godine obuhvaćalo Dardu⁷ kao jedini grad (trgovište), te 15 naselja (sela). Uz Dardu, u današnjem hrvatskom dijelu Baranje nalazilo se još 7 naselja: Tvrdavica,⁸ Čeminac,⁹ Jagodnjak,¹⁰ Karanac,¹¹ Baranjsko Petrovo Selo,¹² Bolman¹³ i Šumarina.¹⁴ Preostalih 8 naselja smješteno je u današnjoj mađarskoj Baranji: Beremend, Nemet Marok, Magyar Bolly, Lapanca, Potsa, Bezedek, Ivanyi i Illocska. Načelnik kotara Branjin Vrh podijelio je kotar na četiri dijela. Pri tome se većina naselja Dardanskog vlastelinstva našla pod županijskim podsucem, a samo tri naselja (Potsa, Bezedek i Ivanjyi) bila su pod prisežnikom županijskog podsuca.¹⁵ Sva su naselja bila u posjedu grofova

⁶ *Popis pitanja u hrvatskom prijevodu*, u knjizi: Stjepan Sršan, *Baranja 1785. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1999, str. 12. - 22.

⁷ S. Sršan, isto, str. 165. - 174.

⁸ S. Sršan, isto, str. 179. - 182.

⁹ S. Sršan, isto, str. 182. - 186.

¹⁰ S. Sršan, isto, str. 187. - 192.

¹¹ S. Sršan, isto, str. 193. - 199.

¹² S. Sršan, isto, str. 199. - 203.

¹³ S. Sršan, isto, str. 203. - 209.

¹⁴ S. Sršan, isto, str. 209. - 213.

¹⁵ S. Sršan, isto, str. 31.

Kazimira i Karla Esterházyja. Marija Terezija vlastelinstvu je dodijelila povlasticu te je regalna prava imalo vlastelinstvo, a ne stanovnici. Samo je Darda imala sajamsku povlasticu, ali se sajmovi nisu održavali, a stanovnici nisu imali nikakvih drugih pogodnosti, osim što su mogli točiti vino od blagdana Sv. Mihovila do Božića.¹⁶ Središte vlastelinstva bila je Darda, a samo vlastelinstvo nije imalo *pravo mača*, te stoga nije imalo ni zatvorenika, a vlastelinski se sud održavao svakog kvartala godišnje na samom vlastelinstvu. Unutarnje granice područja pojedinih mjesta nisu bile označene, ali su one prema drugim područjima bile obilježene humcima kao međašima, osim u slučaju prirodnih granica, kao što je rijeka Drava.

Popis omogućava uvid u broj stanovnika promatranih naselja vlastelinstva te njihovu vjersku i narodnosnu pripadnost, budući da za svako mjesto donosi broj duša određene vjeroispovijesti te navodi njihovu narodnost. Za pripadnike određene vjeroispovijesti donosi se broj, dok je njihova narodnosna pripadnost izražena općenito i skupno te se ne može preciznije odrediti.¹⁷ Nadalje, preciznost podataka umanjena je i činjenicom da je za Rome i Židove, o kojima se u upitniku podaci traže zasebno, naveden samo broj obitelji u pojedinom naselju. Premda bi za detaljniju analizu vjerske i narodnosne strukture, kao i ostalih obilježja stanovništva, bilo potrebno uključiti druge izvore podataka i provesti sustavnu demografsku analizu, i ovdje navedeni podaci omogućavaju određeni uvid u broj i strukturu stanovništva onog dijela Dardanskog vlastelinstva što se nalazio u današnjem hrvatskom dijelu Baranje.¹⁸

¹⁶ Ta je odredba bila u skladu s urbarom, budući da stanovnici nisu imali gorica.

¹⁷ Primjerice, za Dardu se navodi 499 rimokatolika njemačke, ugarske i hrvatske narodnosti.

¹⁸ Valja imati na umu da je pri popisivanju podataka moglo biti različitih netočnosti, od mogućih pogrešaka popisivača, do mogućih nepreciznosti ili nevjerođostnosti izvora koji su davali odgovor na pitanja popisa. Na određene probleme i pitanja vezana uz stupanj točnosti navedenih podataka upućuju i usporedbe s drugim podacima, kao što su broj kuća kućedomaćina, broj inkvilina, subinkvilina, pitanje jesu li Romi ubrojani u navedeni broj duša određene vjeroispovijesti i dr.

Tab. 1. - Broj stanovnika 1785. godine prema vjerskoj pripadnosti

	rimokato- tolici	pravo- slavni ¹⁹	kalvini ²⁰	ukupno
Darda	499	660		1159
Tvrđavica	105	-	-	105
Čeminac	97	-	-	97
Jagodnjak	34	1244	-	1278
Karanac	228	-	1112	1340
Baranjsko Petrovo Selo	563	-	-	563
Bolman	36	1000	-	1036
Šumarina	228	-	-	228
Ukupno	1790	2906	1112	5806

Prema podacima prikazanim u gornjoj tablici, u promatranim naseljima Dardanskog vlastelinstva najveći je broj pravoslavnih koji čine oko 50% ukupnog stanovništva, dok je rimokatolika oko 31%, a kalvina oko 19%. Zanimljivo je da su rimokatolici stanovali u svim navedenim naseljima, a čak 4 naselja (Tvrđavica, Čeminac, Baranjsko Petrovo Selo i Šumarina) bila su naseljena isključivo stanovništvom rimokatoličke vjeroispovijesti. S druge strane, pravoslavno je stanovništvo bilo raspoređeno u svega 3 naselja (Dardi, Jagodnjaku i Bolmanu), dok je ukupno stanovništvo kalvinske vjeroispovijesti naseljavalo samo Karanac.

U navedenim su naseljima živjeli Hrvati, Mađari, Nijemci, pripadnici iliričke²¹ i grčke narodnosti, te Romi i Židovi. Najmješovitije stanovništvo, s obzirom na narodnu pripadnost, imala je Darda u kojoj su spomenute sve navedene narodnosne skupine,²² te Jagodnjak u kojem od navedenih, nisu zabilježeni samo Mađari i Židovi.²³ Čisto hrvatska naselja (ujedno isključivo rimokatolička) bila su Baranjsko Petrovo Selo i Šumarina,²⁴ a čisto njemačka, (također isključivo rimokatolička) Tvrđavica i Čeminac. Karanac

¹⁹ Izvor ih navodi kao pripadnike grčkog nesjedinjenog obreda.

²⁰ Izvor ih navodi kao pripadnike helvetske vjeroispovijesti.

²¹ Izvor koristi izraz „pripadnici iliričke narodnosti“ pri određivanju narodnosne pripadnosti pravoslavnog stanovništva.

²² Zasebno je navedeno 7 romskih obitelji, od toga 5 rimokatoličkih i 2 pravoslavne. Također se zasebno navodi 9 židovskih obitelji.

²³ Zasebno je navedeno 6 romskih obitelji, od toga 4 rimokatoličke i 2 pravoslavne.

²⁴ Iako je u Šumarini zabilježena jedna romska obitelj rimokatoličke vjeroispovijesti.

je bio naseljen njemačkim i mađarskim stanovništvom,²⁵ a Bolman Hrvatima i „pripadnicima iliričke narodnosti”.²⁶

Kao što je već rečeno, popis je podatke o Romima i Židovima izdvojio u posebnim pitanjima. U promatranom dijelu vlastelinstva zabilježeno je ukupno 26 romskih obitelji od kojih sve žive u vlastitim kućama (osim u Šumarini gdje jedina obitelj stanuje u općinskoj kući). Također se za sve navodi da nisu luralice, da im djeca nisu raspršena te da ne posjećuju sajmove, niti trguju konjima.²⁷ Svi navedeni romski stanovnici bili su inkvilini, osim u Šumarini gdje je riječ o subinkvilinu, a snosili su javne terete i plaćali porez prema razrezu. Najveći ih se broj uzdržavao manualnim radom, a u svakom od naselja koja su nastanjivali, dvojica su bili kovači (u Šumarini je jedini navedeni Rom također bio kovač). Kao još jedno od zanimanja kojima su se bavili Romi navodi se i svirač (2 u Dardi i 2 u Karancu).

Židovskih je obitelji u promatranom dijelu vlastelinstva zabilježeno 10, od toga 9 u Dardi i jedna u Karancu. Za Židove popis bilježi da nemaju stalna boravišta te da stanuju ili na vlastelinskoj ili na seljačkoj zemlji, za što plaćaju vlasnicima. Da njihove prilike nisu bile najbolje, popis svjedoči tvrdnjom da su svi siromašni, a s obzirom na njihov mali broj i slabe materijalne prilike, nisu imali ni rabina ni sinagogu. Budući da su ulazili u dikalni popis, morali su podmirivati sva propisana davanja. Dvojica Židova u Dardi bila su obrtnici, a dvojica prodavači, dok su svi ostali bili trgovci koji vrlo malo trguju po mjestu u kojem borave, a više po Slavoniji i Bosni te posjećuju sajmove što se održavaju po cijeloj Slavoniji. Među njima nisu zabilježeni slučajevi prodaje krijumčarene robe niti bavljenja lihvom, nego samo davanje robe na povjerenje bez kamata i po postojećoj cijeni.

Prema podacima popisa može se odrediti i broj kuća pojedinih naselja. Kada se on usporedi s brojem stanovnika, dobiju se podaci o broju ukućana što mogu upućivati na određene elemente obiteljske strukture kao i na materijalne uvjete i kulturu stanovanja. Popis posebno navodi samo broj kuća domaćina, dok se za inkviline (koji uz zemlju imaju i kuću), broj samih kuća ne navodi. Također se iz popisa ne može jasno razabrati jesu li Romi, za koje je navedeno da stanuju u vlastitim kućama i da su inkvilini, ubrojani u navedene podatke, ili ih je popisivač tretirao u potpunosti odvojeno. Preciznost podataka o broju kuća umanjena je i činjenicom da se za sva naselja ne navodi točan broj obrtnika i trgovaca, pa i kada postoje podaci da

²⁵ Zasebno je navedeno i 5 romskih obitelji rimokatoličke vjeroispovijesti. Također se zasebno navodi jedna židovska obitelj.

²⁶ Izdvojeno su navedene i 7 romskih obitelji, od toga 4 rimokatoličke i 3 pravoslavne.

²⁷ Iz tih se odgovora ujedno može vidjeti poseban društveni interes vlasti u odnosu na Rome zbog čega su oni u popisu i bili posebno izdvojeni.

oni žive u vlastitim kućama, nije moguće sa sigurnošću utvrditi njihov broj. Usprkos ovim nepreciznostima, analiza podataka (uz pretpostavku da inkvilini stanuju u vlastitim kućama i uz zanemarivanje ionako nepotpunih podataka o malobrojnim obrtnicima i trgovcima) pokazuje da je u promatranom dijelu vlastelinstva uglavnom živjelo prosječno od 6 do 8 stanovnika u jednoj kući. Tomu valja pridodati i podatke iz popisa koji govore o broju obitelji koje stanuju u jednoj kući. Tako je za njemačke kuće u svim naseljima navedeno da u jednoj kući ne stanuje više od jedne obitelji, što je u skladu s podacima koji upravo za dva čisto njemačka naselja, Tvrđavicu i Čeminac, pokazuju dvostruko manji broj stanovnika u jednoj kući nego u drugim naseljima.²⁸ U svim je ostalim naseljima živjelo 2, 3, 4 pa i više obitelji u jednoj kući. Osobito se ističe Jagodnjak u kojem je u jednoj kući stanovalo 3, 6, 8 pa i 12 obitelji, što je u skladu s natprosječnim brojem stanovnika u jednoj kući, koji za ovo naselje iznosi preko 9 stanovnika.

Same kuće bile su građene na nekoliko načina. Kuća izgrađene od drva zabilježene su u gotovo svim naseljima, a uz njih su postojale i kuće izgrađene od tvrdog materijala, uglavnom prijesne opeke ili nabijene zemlje, znatno rjeđe od pečene opeke.²⁹ Drvene su kuće u pravilu bile stare, dok su novije bile izgrađene od tvrdog materijala, što je bilo u skladu s nastojanjima vlasti da regulira način gradnje kuća. Naime, kako zbog smanjivanja šumskih površina, tako i zbog opasnosti od požara, Marija Terezija je 1772. godine izdala napatuk da kmetovi moraju svoje kuće graditi od zemlje. Dakle, može se zaključiti da su stanovnici Darđanskog vlastelinstva uglavnom poštivali tu odredbu, jer u popisu se navodi da umjesto nekih starih kuća, treba sagraditi nove od propisanih materijala. Stanovnici naselja sav potrebit materijal za gradnju kuća mogli su priskrbiti sami u okolici naselja, praveći prijesnu opeku, dok su pečenu opeku kupovali od vlastelinstva.³⁰

Popis donosi i podatke o strukturi stanovništva prema zanimanjima, navodeći posebno pitanja o seljacima, obrtnicima, trgovini, slobodnjacima i vojnicima. Pitanja popisa također obuhvaćaju već spomenute Rome i Židove, te dostojanstvenike i plemstvo, strance i prosjake proširujući na taj način sliku o društvenoj strukturi promatranog dijela Darđanskog vlastelinstva u drugoj polovici 18. st.

Najveći broj podataka odnosi se na seljačko stanovništvo, što je razumljivo budući da je vlastelinstvo bilo usmjereno na poljoprivrednu

²⁸ Podaci za Čeminac zbunjujući su jer se navodi da u naselju živi 97 stanovnika, a samo je kuća domaćina navedeno 87, dok je inkvilina 27. Stoga bi se možda moglo pretpostaviti da je pri popisivanju došlo do pogreške.

²⁹ Izvor samo za Baranjsko Petrovo Selo ne navodi postojanje kuća građenih od drva.

³⁰ Izvor navodi da su pečenu opeku plaćali 6 forinti za 1000 komada.

djelatnost, a jedino naselje koje je imalo položaj grada bila je Darda. Podaci koji mogu ukazati na strukturu seljačkog stanovništva donose činjenice o njihovim posjedima, odnosno jesu li sesionalni ili nesesionalni stanovnici, veličinu sesije što ju posjeduju, a zasebno se donosi broj kuća domaćina, inkvilina i subinkvilina.³¹ Na društveni i pravni položaj seljaka ukazuju i podaci prema kojima je stanovništvo svih sela imalo pravo na seljenje. Jedini je izuzetak Karanac u kojem su Nijemci bili slobodni, ali su Mađari bili vezani za zemlju. Pravo selidbe, što su ga seljaci morali dobiti od svoga vlastelina, bilo je značajna prednost u odnosu na kmetski položaj koji to nije omogućavao. Ipak se može zaključiti da seljačko stanovništvo tu povlasticu nije koristilo u većoj mjeri, jer popis o tome ništa ne govori. Za sva naselja navedeno je da su se držala urbarske uredbe i da nisu imala nikakvih ugovora, osim za Tvrdavicu za čije se stanovnike navodi podatak da su se ravnali prema privatno sklopljenom ugovoru koji nije predložen te stoga, navodi popisivač, nema nikakvo odobrenje Visokog vijeća.

Tab. 2. - *Struktura seljačkog stanovništva 1785. godine*

	sesi- onalno stan.	nese- sional. stan.	cijela sesija	3/4 sesije	1/2 sesije	1/4 sesije	1/8 sesije	kuće doma- ćina	inkvi- lini	subin- kvi- lini
Darda	131	20	30	28	35	27	-	157	30	26
Tvrdavica	-	20	-	-	-	-	-	18	18	2
Čeminac	57	54	19	14	19	7	-	87	27	25
Jagodnjak	142	93	21	15	33	22	7	133	5	7
Karanac	99	112	14	18	25	29	10	162	65	30
Baranjsko Petrovo Selo	59	48	5	13	17	7	7	63	7	2
Bolman	141	51	4	15	33	29	15	128	2	4
Šumarina	27	19	3	12	12	-	-	24	3	1
Ukupno	656	417	96	115	174	121	39	772	157	97

³¹ Domaćini su seljaci koji imaju kuću i oranicu iznad 3 jutra zemlje, inkvilini kuću i potkućnicu uz oranice ispod 3 jutra, te subinkvilini bez kuće i zemlje. Izvor podataka: *Kotar Osijek 1786. godine*, (prijevod S. Sršan), Osijek, 2002, bilješka na str. 84.

Kada se, prema podacima u gornjoj tablici, usporedi zabilježeno sesionalno i nesesimalno stanovništvo, može se primijetiti da je većina (oko 61%) stanovništva bilo sesionalno, pri čemu je najviše sesionalnih posjednika imalo 1/2 sesije, ali je i broj onih koji su posjedovali cijelu, 3/4 ili 1/4 sesije relativno ujednačen, dok je izrazito manji broj onih koji su imali najmanje posjede, odn. 1/8 sesije, jednako kao što je i broj subinkvilina, kao onih koji nisu posjedovali niti kuću niti zemlju, manji od domaćina i inkvilina. Stoga podaci ukazuju da je u promatranom dijelu vlastelinstva većina seljaka bila osrednjeg i prosječnog imovinskog stanja, dok je broj onih koji bi se mogli smatrati imućnijima, kao i onih slabog imovinskog stanja, bio manji.

Na cijelom promatranom području vlastelinstva, oranice su bile svrstane u drugu, a pašnjaci u treću klasu. Autentičan premjer zemljišta u skladu s propisima provedena je u svim mjestima osim u Karancu, Baranjskom Petrovom Selu i Šumarini, te Tvrđavici u kojoj i nije bilo zemljišta za mjerenje. Stanovnici svih naselja imali su porezne knjižice u koje su bile upisivane sve uplate, a nisu zabilježena nikakva dugovanja i nenamirene obveze. Seljaci su uzgajali žitarice (pšenica, zob, kukuruz) te raznovrsno povrće u povrtnjacima oko kuća koje popisivač u većini mjesta opisuje kao vrlo bogate. Poljoprivredne proizvode uglavnom su uzgajali za svoje potrebe i porezne obveze i davanja, dok je tek manji dio bio prodavan (uglavnom u Osijeku). Iako popis navodi da na cijelom području nije bilo neobrađene i neplodne zemlje, veće površine su bile močvarne, obrasle trskom i grmljem, a seljacima su velike nedaće zadavale česte poplave. Stoga se može zaključiti da vlastelinstvo nije poduzelo opsežnije mjere u obrani od poplava i isušivanju zemljišnih površina. Vinogradi, a time i proizvodnja vina te njegova prodaja, zabilježeni su samo u Karancu. Šumske su površine bile vlastelinsko vlasništvo te seljaci od njih nisu imali koristi, ali su imali pravo drvarenja za vlastite potrebe bez naknade. Seljaci su uglavnom sami uzgajali stoku (krave, konje, ovce, koze, svinje), a tek su manji dio nabavljali na obližnjim sajmovima ili ih na njima prodavali. Nešto veću dobit mogli su ostvariti prodajom krava (čime su se uglavnom bavili Nijemci u Dardi) ili maslaca i mliječnih proizvoda kao i tovom svinja. Bogatstvo vodenih tokova i površina omogućilo je ulov većih količina ribe koju su sušili i dimili te prodavali u velikim količinama u Hrvatsku ili trgovcima koji bi dolazili u mjesto. Dodatna zarada bila je moguća iznajmljivanjem konja i kola za gradnju nove utvrde u Osijeku.

Obrtnika i trgovaca u promatranu je dijelu vlastelinstva bilo malo; te djelatnosti bile su sporedne i ograničene gotovo isključivo na zadovoljavanje skromnih potreba tamošnjeg stanovništva. Od obrtnika se navode kovač, kolar, bačvar, tokar, stolar, tkalac, krojač, postolar, krznar, čizmar i kožuhar. Premda im se u Dardi ne navodi točan broj, nego se samo nabrajaju obrti

koje obavljaju, može se pretpostaviti da ih je bilo nešto više od deset, dok ih je u Čemincu zabilježeno 12, u Karancu 7, u Jagodnjaku 3 i u Baranjskom Petrovom Selu jedan, a ostala mjesta nisu imala svoje obrtnike. Imovinsko stanje im je ocijenjeno kao osrednje ili loše, osim trojice obrtnika u Jagodnjaku za koje popisivač tvrdi da žive „dosta dobro”. Većina ih je živjela u vlastitim kućama, a nevelike prihode od obrtničke djelatnosti dopunjavali su baveći se poljoprivredom. Njihova je djelatnost ocijenjena kao dovoljna za mjesto u kojem borave, na što su se oni uglavnom i ograničavali, vrlo rijetko posjećujući sajmove; zanimljivošću je da nije zabilježen niti jedan slučaj da su obrtnici s vlastelinstva svoje proizvode pokušali prodati u obližnjem Osijeku, gdje su nabavljali potrebit alat i pribor. Naime, kako su potrebe stanovništva vlastelinstva za obrtničkim proizvodima bile vrlo ograničene, tako su obrtnici uglavnom proizvodili po narudžbi, ne stvarajući zalihu proizvoda koje bi mogli pokušati plasirati na tržištu. Ograničeni potražnja i prihodi uvjetovali su da obrtnici nisu držali šegrte i kalfe (osim bačvara iz Karanca koji je imao jednog šegrta). Većina ih je obrt izučila u mjestu ili nekom od susjednih naselja, a nijedan obrtnik nije bio upisan u neki od cehova.

Trgovina na promatranom dijelu vlastelinstva bila je slabo razvijena. Osim već spomenutih ograničenih slučajeva uključivanja seljaka u prodaju poljoprivrednih i stočarskih proizvoda, u Dardi je zabilježeno 9 židovskih trgovaca, dvojica u Jagodnjaku i po jedan u Karancu i Bolmanu, svi pravoslavne vjeroispovijesti. Svoju robu nabavljali su sami, uglavnom u Osijeku i na sajmovima. Nijedan trgovac nije bio upisan u neko od trgovačkih društava, a dio ih se bavio i obrtom kako bi dopunio nevelike prihode. Trgovinu je ometala i nerazvijena mreža puteva koji su, osim carskoga, bili vrlo loše održavani i zbog poplava često neprohodni. Sva naselja smještena na vodotocima imala su jedan ili više drvenih mostova za održavanje kojih su se brinuli ili sami stanovnici ili vlastelinstvo.

Osim već navedenih, vlasti su se zanimale i za druge skupine stanovništva. Tako je popis utvrdio da na promatranom dijelu vlastelinstva ne borave stranci, vojska niti plemići. Skrb za siromašne i bolesne na vlastelinstvu nije bila sustavno organizirana te nije postojala ni bolnica ni ubožnica, ali su za nekolicinu siročadi (u Dardi, Čemincu i Jagodnjaku) brinuli skrbnici postavljeni i nadgledani od vlastelinstva. Prosjaka nije bilo, osim jednoga u Dardi za kojega je zabilježeno da boravi kod rođaka u mjestu i prosi po kućama. Jedan kirurg koji, međutim, nije bio potvrđen sveučilišnim ispitom, boravio je u Dardi, a svako je mjesto imalo primalju koja nije imala stalne prihode, nego je od roditelja primala novčanu naknadu.

Prosvjetiteljske ideje koje je vlast nastojala provoditi u različitim područjima života svojih podanika, na vlastelinstvu su polučile tek djelomičan uspjeh. U potpunosti je provedena odredba Josipa II. po kojoj je

svako mjesto moralo imati propisno postavljenu ploču s upisanim imenom i brojem naselja. Također je utvrđeno da je svim stanovnicima oduzeto oružje te da se provodi odredba o postavljanju straže protiv kradljivaca i palikuća. Međutim, tek je polovica mjesta promatranog dijela vlastelinstva (Darda, Čeminac, Jagodnjak i Karanac) imala propisanu opremu za gašenje požara. Također su tek u polovici mjesta postojali učitelji i to u Dardi, Čemincu, Jagodnjaku i Karancu. U mjestima u kojima je živio veći broj stanovništva pravoslavne ili kalvinske vjeroispovijesti, uz rimokatoličkog učitelja postojali su i učitelji ovih vjeroispovijesti. Želeći djelovati u smislu prosvjećivanja svojih podanika i podizanju njihovoga moralnog stanja, vlasti su posebno brinule i o blagdanima te drugim svetkovinama, nastojeći ograničiti njihov broj te prekomjernu rastrošnost i neumjerenost u gošćenju koje su ih običavale pratiti. Stoga se i popis zasebno bavi ovim pitanjima te je utvrđeno da u većini mjesta stanovništvo radi na dokinute blagdane, ali da pravoslavno stanovništvo ima mnoge svoje blagdane tijekom kojih ne radi. Također je utvrđeno da katolici ne običavaju slaviti prekomjerne gozbe na sprovodima, vjenčanjima i krstikama (osim u Šumarini), ali da se pravoslavni ne žele odreći takvih običaja.

Iz rečenoga, može se zaključiti da su prosvjetiteljske ideje i nastojanja vlasti prosvijećenog apsolutizma polučile ograničen utjecaj na području Darđanskoga vlastelinstva na kojem su se uglavnom zadržali tradicionalni oblici privređivanja, društvene strukture i načina života.

Summary

This work tries to present some demographic and social circumstances in the settlements of Darda manor in today's Croatian part of Baranja in 1785, in order to answer the question; to which extent did the modernization which started from the Vienna court, and which, although in different intensity, embraced various fields of life, influence that manor. It also tries to determine the extent and in which areas did enlightener's ideas have success. Analyses and interpretation are based exclusively on Croatian interpretation of Latin original by Stjepan Sršan, which under the title "Baranja in 1785" was published by National Archives in Osijek in 1999. The translation brings facts on Baranja county and region of Branjin vrh in general, and on settlements of Belje and Darda manor which are today in Croatian part of Baranja. The data from the list enable the insight to certain units of demographic structure of the inhabitants (population, religious and national belonging) as well as social – property structure and economic circumstances of the examined area and time, identifying the religious and nationality complexity of the population and traditional ways of economy and life.

ISSN 1846-3819

POVIJESNI ZBORNIK
godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe

broj 1 i 2 (God. I)

Osijek, 2006./2007.

POVIJESNI ZBORNIK
godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe
br. 1 i 2, Osijek 2006./2007.

Nakladnik:

Odsjek za povijest – Filozofski fakultet Osijek

Za nakladnika:

Prof. dr. sc. Ana Pintarić, dekanica

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, predstojnik Odsjeka za povijest

Uredništvo:

Prof. dr. sc. Pavo Živković, Filozofski fakultet u Osijeku

Prof. dr. sc. Slobodan Čače, Sveučilište u Zadru

Prof. dr. sc. Mithad Kozličić, Sveučilište u Zadru

Prof. dr. fra Marko Karamatić, Franjevačka teologija, Sarajevo

Prof. dr. sc. Marjan Dimitrijević, Institut za nacionalna istorija, Skopje

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, Filozofski fakultet u Osijeku

Doc. dr. sc. Miroslav Akmadža, Filozofski fakultet u Osijeku

Izv. prof. dr. sc. Azem Kožar, Filozofski fakultet u Tuzli

Prof. dr. sc. Márta Font, Bölcsészettudományi Kar, Pécs

Glavni urednik:

Prof. dr. sc. Pavo Živković

Tajnik uredništva:

Mr. sc. Zlatko Đukić

Lektor i korektor:

Marica Grigić

Računalna obrada i prijelom:

Ivan Nećak

Tisak:

Tiskara Soldo, Vukovar

Naklada: 300 primjeraka